

TÜSKÉS GÁBOR–KNAPP ÉVA

A barokk és a felvilágosodás között: Koptik Odó (1692–1755)

A Német 18. Század Kutató Társaság 1988. évi trieri konferenciájának középpontjában a katolikus egyház és a felvilágosodás kapcsolata állt.¹ A hat nagy téma (eszmei alapok, egyházértelmezés, egyetemek, szerzetesség, jozefinizmus, reformpolitika) köré csoportosított előadások és a viták egyik fontos tanulsága az volt, hogy különösen az ún. „személytörténeti vizsgálatok” és a nemzetközi összefüggések elemzései bizonyultak gyümölcsözőnek.²

Ez a két szempont határozta meg azt a kutatást is, melynek előterében a Magyarországra jött osztrák bencés szerzetes, Koptik Odó pályája, írói és egyházszervezői munkássága állt. A tanulmány azoknak a vizsgálatoknak a sorába illeszkedik, amelyekben a 17–19. századi vallásosság történetében jelentős szerepet játszó egyházi személyek tevékenységét elemeztük.³ Koptik alakja jó lehetőséget kínál egyrészt annak tanulmányozására, hogy a felvilágosodás eszméi a felső egyházi körök képviselőinél különböző időben és formában jelentkeztek, s eltérő reakciókat váltottak ki. Másrészt megmutatja azt is, hogy a 18. század közepének átmeneti szakaszában milyen konfliktushelyzetek adódhattak a konzervatív és az új eszméket képviselő egyházi vezetők között, s hogy egy ilyen konfliktus milyen személyiségbeli vonásoknak, kulturális különbségeknek, vallásosságtörténeti és más változásoknak lehet a következménye.

1 A tanulmány a VII. Nemzetközi Kelet-közép-európai Felvilágosodástörténeti Konferencián (Budapest, 1992. szept. 5–9.) elhangzott német nyelvű előadás bővített változata. — Ezúton is köszönetet mondunk P. Benedikt Plank OSB (St. Lambrecht), P. Ildefons Fuchs OSB (Göttweig), P. Csóka Gáspár OSB és P. Sólmos Szilveszter OSB (Pannonhalma) forrásfeltárásban nyújtott segítségéért.

2 *Georg Heilingsetzer*: Bericht über die Tagung der Deutschen Gesellschaft für die Erforschung des 18. Jahrhunderts (16–18. November 1988). *Katholische Aufklärung — Aufklärung im katholischen Deutschland*. In: *Das achtzehnte Jahrhundert und Österreich. Jahrbuch der Österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des achtzehnten Jahrhunderts* 5 (1988/1989) 64–70.

3 *Gábor Tüskés–Éva Knapp*: Ein ungarischer Bischof zwischen Gegenreformation und Aufklärung: Márton Padányi Bíró. In: *Das achtzehnte Jahrhundert und Österreich. Jahrbuch der Österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des achtzehnten Jahrhunderts* 6 (1990/1991) 39–54.; *Uők.*: Revitalisierung zwischen Barockförmigkeit und Massenreligiosität. Ein ungarischer Versuch. In: *SIEF 4th Congress, Bergen, June 19th – 23rd 1990. Papers II*. Ed. Bente Gullweig Alver – Torunn Selberg. Bergen, 1991. 645–674.; *Uők.*: Johannes Nádasdi 1614–1679. *Leben und Werk*. *Archivum Historicum Societatis Iesu* 62 (1993) 3–42.

Koptik Odóval eddig elsősorban csupán rendtörténeti összefüggésben foglalkoztak.⁴ Megvalósulatlan nemesi akadémia-tervezetét a magyar művelődéstörténet régóta számon tartja.⁵ A 18. századi magyarországi népi vallásosság vizsgálata során figyeltünk föl rá, amikor három magyarországi zarándokhely történetében is találkoztunk vele. Ezek közül az egyik keletkezésében meghatározó szerepet játszott,⁶ a másikéhoz jelentősen hozzájárult,⁷ a harmadik történetéről írt epikus költeményével az irodalomtörténet is foglalkozott.⁸ A személyére vonatkozó kutatást nehezítette, hogy a források nagyobbik része kéziratos, s több helyen szétszórva található.

Életpálya

Koptik (Koptick) Odó (Oddo) 1692. október 18-án született a dél-csehországi Klattauban (Klatovy).⁹ Apja városi tanácsos volt. Gyermekek- és ifjúkorának meghatározó élményei lehettek azok a zarándoklatok, amelyek szülővárosa vérző Mária-képe (a ré-i kép egyik másolata) körül 1685-től kezdve bontakoztak ki, s amelyeknek fontos szerepe volt a környék rekatolizációjában. A gimnázium elvégzése után a salzburgi bencés egyetemen bölcseletet és jogot tanult. 1713. január 2-án a Sankt Lambrecht-i bencés apátságba lépett. 1717. február 20-án Grazban pappá szentelték. Ezt követően különféle lelkipásztori feladatokat látott el először Stein faluban, majd hosszabb ideig Mariazellben. 1732 körül a Mürz-völgyi Neuberg ciszterci apátságában, majd 1733 ősztől a salzburgi egyetemen bölcseletet, 1734 ősztől ugyanott öt évig kontroverziát tanított.

1736 elején a protestantizmus visszaszorítása érdekében létesítendő bencés missziós házak ügyében Magyarországra jött és Sajghó Benedek pannonhalmi főapát segítségét kérte. A gyűjtést az osztrák tartományokban, Németországban, Franciaországban és Belgiumban is folytatta. A külföldön látott akadémiai mintájára a salzburgi egyetem mellett 1737-ben nemesi kollégiumot hozott létre.¹⁰ Ugyanebben az évben a salzburgi bencés apát a Sankt Lambrecht-i bencéseknek apátul való megválasztásra ajánlja, de nem őt választják. A következő évben Sajghó Benedek magyar nemesi ifjakat küldött a salzburgi kollégiumba. A kollégium ügyére hivatkozva Koptik apáti címet kért Sajghótól. A főapát 1739 elején a dömölki apáti címet adományozta neki, ami fordulópontot jelentett életében. A magyar bencések közé lépett és Pannonhalmára jött.

4 A magyar Szent-Benedek-rend megerősödése és bukása az állami mindenhatósággal szemben, 1709–1802. Szerk.: Erdélyi László. Bp. 1907. 542–562.; *Pacher Donát: A dömölki apátság története.* Bp. 1912. 106–295.; *Othmar Wonisch: Geschichte von Mariazell.* Mariazell, 1948. 4.; *Othmar Wonisch: Die Theaterkultur des Stiftes St. Lambrecht.* Graz, 1957. 50., 62.

5 *Károlyi Árpád: Nemesi Akadémia terve a múlt század első feléből.* Századok 18 (1884) 1–21.

6 *Gábor Tüskés–Éva Knapp: Österreichisch-ungarische interethnische Verbindungen im Spiegel des barockzeitlichen Wallfahrtswesens.* Bayerisches Jahrbuch für Volkskunde 1990. 20–23.

7 *Tüskés Gábor–Knapp Éva: Egy dunántúli búcsújáróhely a XVIII. században.* (A homokkomáromi mirákulumos könyv tanulságai 1751–1786.) Ethnographia 93 (1982) 274.

8 *Szörényi László: Mária, a magyar történelem tanúja.* Koptik Odo: Thalleis. Irodalomtörténeti Közlemények 91–92 (1987–1988.) 440–448.

9 Az életrajzhoz vö. *Erdélyi L.:* i. m. 542–547. és *Pacher D.:* i. m. 106–295., 476–562.

10 *Informatio de Collegio Nobilium Salisburgi anno 1737 erecto.* Salisburgi 1738.

Amikor ráébredt, hogy az apáti cím mögött csupán egy elpusztult középkori apátság romjai állnak s az apátság javadalmát nem élvezheti, vissza akart menni Salzburgba. Az egyetem rektora azonban, társai nevében, az időpont alkalmatlanságára hivatkozva felszólította: egyelőre ne térjen vissza. Ezután Morva- és Csehországban próbált támogatást szerezni a salzburgi kollégiumnak, majd Dömölkre ment, és az egykori apátság romjai közelében a magával hozott mariazelli kegy-szobor másolatának kápolnát építtetett. A szobor körül hamarosan rendkívüli események történtek, és zarándoklatok alakultak ki. Ezzel egy időben a bécsi magyar kancellária tanácsosainak biztatására egy magyar nemesi akadémia felállításhoz készített terveket. Olyan akadémia felállítását javasolta, amelyben a 17. század óta működő német lovagi akadémiákhoz hasonlóan a szokásos tárgyakon kívül a társadalmi ranghoz és jövődő tisztségekhez illő képességek (nyugati nyelvek, földrajz, mértan, építészet, államtörténet, nemzetközi jog, tánc, vívás, lovaglás stb.) is elsajátíthatók lettek volna.¹¹

1739 őszén Apponyi Lázár gróf kérésére és költségén annak két fiát Rómába kísérte a család rokoni kapcsolatainak felderítésére. Római tartózkodását többek között felhasználta arra, hogy pápai megerősítést kérjen a salzburgi kollégium alapításához. Megnyerte a pápát a Szent István-lovagrend újjáállítását célzó tervezetének is. A hosszúra nyúlt római tartózkodás alatt azonban sok adósságot csinált, a salzburgi kollégium működése veszélybe került, majd végleg összeomlott, ami újabb anyagi veszteséget okozott neki. Rómából visszatérve a magyar nemesi akadémia tervéhez keresett pártfogókat. 1742–1743-ban alternatív tervek is készültek különböző helyszínekkel, de a bécsi udvar nem támogatta ezeket az elképzeléseket. Néhány év múlva megnyílt a bécsi „Collegium Theresianum”, amelyben az osztrák nemesi ifjak mellett magyarok is tanulhattak. Koptik másik terve, a Szent István-lovagrend az apát halála után, Szent István-rend néven, módosult formában valósult meg.

Ez idő tájt szorgalmazta Bellarmin *De doctrina christiana* című katechetikai művének nemzeti nyelvekre fordítását a hívek, Petrus Annatus teológiai kézikönyvének kommentált kiadását a plébánosok és prédikátorok számára. Elképzeléseit a pápai követ és a magyar főpapság egy része is támogatta.¹² 1745-ben ismét Dömölkre ment, ahol eleinte elemi körülmények között élt. Rendbe szedette a kápolnát és a kultusz újjáélesztésén fáradozott. Támogatója, Zichy Ferenc győri püspök több vizsgálatot végzett a dömölki szobor ügyében, csodatévőnek nyilvánította, majd 1745. november 17-én elrendelte a szobor nyilvános tiszteletre való kitételét.¹³ Sajghó főapát Dombi Mihály győri kanonokkal együtt nem fogadta el a dömölki jelenségek csodás voltát, és más kifogása is volt Koptikkal szemben. Az

11 *Kosáry Domokos*: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Bp. 1983. 107.; *Szelestei N. László*: Irodalom- és tudományszervezési törekvések a 18. századi Magyarországon 1690–1790. Bp. 1989. 29., 118. 10. jegyzet.

12 *Robertus Bellarminus*: Rövid keresztényi tudomány. Nagyszombat, 1744.; *Uő.*: Christianae Doctrinae copiosa explicatio. Budae 1744.; *Petrus Annatus*: De sacris ecclesiae conciliis. Cassoviae 1742.; *Uő.*: Traditiones ecclesiasticae studio et opera. Claudiopoli 1745.; *Vö.* Libri quidam imprimi petiti per Abbatum Dömölkensem, causis causa queritur opinio Primatio. Püspöki Levéltár, Pécs (a továbbiakban: PLP) 1744/15.

13 *Decretum episcopale ... s. imago B. Virginis in campo Dömölkienis pro miraculosa declarata est die 17. Nov. 1745.; Decretum episcopale, quo compertum redditur ... s. imago Dömölkienis miraculosa declaratur...* (1745). Mindkettő: Pannonhalmi Főapátság Levéltára, (a továbbiakban: FL) Actorum abbatiae Dömölkienis, fasc. 2. nr. 5.

apát és a főapát kapcsolata romlani kezdett. Ezzel egy időben kiújult a főapát és a pannonhalmi konvent viszálya is a főapát egyszemélyi kormányzása miatt. Koptik közbeavatkozott, mire a főapát még jobban megharagudott rá. Adósságai törlesztésére Koptik 1746-ban királynői parancsra két évi haladékot kapott.

A dömölki kápolna mellett az Erdődy család kegyúri támogatásával és a zarándokok adományaiból 1747 tavaszán a mariazelli templom mintájára új templomot és kolostort kezdett építeni. A szobrot több tízezer zarándok jelenlétében a következő év szeptember 15-én helyezték át a templom főoltárára. Koptik mindent megtett a zarándoklatok föllendítésére: búcsúengedélyeket szerzett, társulatokat alapított, különféle nyomtatványokat adott ki, s a zarándokok ellátására, saját hatáskörét túllépve, noviciusokat és papokat akart nevelni. Emiatt kapcsolata a főapáttal végleg megromlott. Az ügy a királynő elé került, Sajghó vizsgálatot indított Koptik ellen. Mária Terézia azzal zárta le a viszályt, hogy 1750. október 13-i rendeletével Koptikot a pannonhalmi főapátság költségén vendégként a göttweigi apátságba küldte, a dömölki apátságot egy ideig a kancellária felügyelete alatt kormányoztatta, a főapátnak pedig meghagyta, hogy a megsértett győri püspököt kövesse meg és vádaskodásaival hagyjon föl.

A jószágkormányzó jelentése¹⁴ nyomán Koptiknak királyi rendeletre ismételtén igazolnia kellett magát és az apátság anyagi ügyeit, a főapát pedig eleinte vonakodott megfizetni a tartásdíjat. Utolsó évei saját igazának védelmében és nagy szegénységben teltek. Reménytelen harcát élete végéig folytatta. Szeretett volna visszamenni Dömölkre, de ismételt kérése ellenére sem hagyhatta el Göttweiget. Itt halt meg 1755. október 24-én.

Irodalmi tevékenység

Koptik irodalmi működésének jellemzői: írásainak jelentős tömege, a témák és műfajok ismétlődése, a többműfajúság, a klasszikus műfajok mellőzése, a különféle műfajok, illetőleg a tudományos és áhítati célkitűzés sajátos keveredése egy műben, a kéziratban maradt és befejezetlen munkák viszonylag magas aránya, továbbá, hogy a nyomtatványok és a kéziratok szoros egységet alkotnak. (A nyomtatásban megjelent műveknél döntőnek látszik, hogy sikerült-e mecénást találnia.) Nem volt eredeti alkotó egyéniség, bár rendtársai felfigyeltek irodalmi és szónoki képességére. Irodalmi tevékenysége az életpálya szakaszainak megfelelően négy periódusra bontható. Az első, nagyjából 1717–1732 közé tehető, nagyrészt Mariazellhez köthető időszakban elsősorban történeti és spirituális munkákat írt. A második, 1733–1739 közti salzburgi periódust túlnyomórészt bölcséleti és alkalmi kiadványok jellemzik. A harmadik, 1740–1750 közti magyarországi szakaszt a dömölki és Mária-völgyi zarándokhellyel kapcsolatos különféle írások töltik ki, míg az utolsó, 1751–1755 közötti göttweigi időszakban az öngazoló, vitatkozó írások, egyházi érvelések és alkalmi költemények a meghatározók. A továbbiakban a könyveket és kéziratokat együtt, nagyobb témacsoportok szerint tárgyaljuk.

14 Vö. *Summaria Demonstrationum Perceptorum in Sacristia Dömölkiensi sub A. R. P. Sigismundo*. Bibliothek und Archiv des Benediktinerstiftes Göttweig (a továbbiakban: BG) Hungarica, Dömölök, jelzet nélkül.

Az első csoportba a szorosabb értelemben vett rend-, illetőleg családtörténeti munkák tartoznak. Egyik első művében a Sankt Lambrecht-i apátság történetét dolgozza föl hexameterben.¹⁵ Kiindulásként az akkori apát, Kilian Werlein műve szolgál, amely harminc apátelődjének történetét tartalmazza. További tizenhat apát életrajzát egy másik forrásból prózában veszi át. A művet Werlein működésének dicsőítése zárja, ugyancsak hexameterben, akinek az egészet névnapi aján-dékul szánta. A kézírathoz Koptik terjedelmes jegyzetanyagot kapcsolt. Az apá-tok történetét képekkel díszítette, a képek alatt két-két disztichonnal. Ezen kívül az apátság történetével kapcsolatos töredékes feljegyzések is fennmaradtak tőle.¹⁶

Egy másik, ugyancsak viszonylag korai mű a nemesség kulturális érdekeit képviselő történeti irodalom körébe sorolható. Ebben a Schwarzenberg hercegi család történetét dolgozza fel.¹⁷ A család jó kapcsolatban volt a Sankt Lambrecht-i apát-sággal, akkori feje a Mariazellben működő Koptikot is kitüntette jóindulatával. Koptik több éven át gyűjtötte az adatokat, de a mű befejezetlen maradt. A család eredetét a kor nemesi őskultuszának megfelelően távoli ősökig, a frank mitológiai múltba vezette vissza, első őseit Sicambria királyaival azonosította. Állításai alátá-masztására Koptik az előszóban különféle tekintélyekre, antik szerzőkre (pl. Ovi-dius, Juvenalis) hivatkozik. A család erényeinek és tetteinek bemutatását a család-tagok életrajzai egészítik ki. A prózai elbeszélés több helyütt versebe vált át: így például a hercegi cím adományozásának övvenedik évfordulóját disztichonos kron-osztichonokkal köszönti, s a család több tagjának emlékét is disztichonokkal dicsőíti. A német és latin nyelvű kézírathoz genealógiákat is mellékel.

A második csoportot két, különböző műfajú áhítatirodalmi munka alkotja. Az egyik a salzburgi Nonnberg apátnőjének temetésén mondott halotti prédikáció, amely nyomtatásban is megjelent.¹⁸ A másik egy hosszabb időn át készült, terjedel-mes aszketikus-morális mű: elmélkedések és lelkigyakorlatok lazán összekapcsolt, befejezetlen gyűjteménye.¹⁹ Az idézett szerzők antik auktorok (Horatius, Seneca, Plinius, Strabo, Jordanus, Sulpitius), középkori (Hieronymus, Augustinus, Chrysostomus, Gregorius) és újkori (Jeremias Drexel) egyházi írók. Ludovicus Blosius egyik művéből hosszabb részeket kivonatolt. A kézirat három, egymástól többé-kevésbé elkülönülő nagyobb részre tagolódik: „lelki fizika”, „lelki metafizika” és kishitűek vigasztalása. Az elmélkedések, gyakorlatok alapszövegét bibliai, történeti és a szentek életéből vett példák, históriák, exemplumok és szentenciák sorozata alkotja, ezek a különféle szabályok érvényességét bizonyítják. A tárgyalt témák azonosak a 17–18. századi spirituális kézikönyvek kedvelt témáival: az égi boldogság, a lelki élet irányítása, a teológiai erények, a vallásos élet helyes beren-

15 *Historia Lambertina dudum ab aliis soluto stylo descripta, nunc vero potiori ex parte in heroicis versus redacta ... anno 1731.* Archiv des Benediktinerstiftes St. Lambrecht (a továbbiakban: SL) jelzet nélkül; A művekhez vö. *Erdélyi L.*: i. m. 547–561.

16 FL, Dömlök, fasc 1. nr. 26, 27.

17 *Fasti Seinsheimo-Schwarzenbergici. — Jubilae Schwarzenbergae tripudia.* Egyetemi Könyvtár, Kézirattár, Budapest (a továbbiakban: BEKK) G 17.; *Erdélyi L.*: i. m. 550. szerint a kézirat további példánya a bécsi Schwarzenberg könyvtárban található.; Vö. *Bíró Ferenc*: A barokk és a fevilágosodás között. (A magyar irodalom a XVIII. század közepő évtizedeiben.) Irodalomtörténet 72 (1990) 223.

18 *Trauer-Red bey der Leich-Begängnus Mariae Victoriae Abtissin in Nunberg zu Salzburg.* Salzburg, é. n. (1739 előtt).

19 *Sphysica spritualis eruditiones ex variis collectae libris pro orationibus exornandis maxime panegiricis utilissimae.* BEKK A 65.

dezése, a bűn, a lelki ember, lelki tükör, a paradicsom, a gyónás, az aszketikus élet, a lelkiismeretvizsgálat, a kísértés, a halál, az üdvösség és a szerzetesi élet szokásai egyaránt előfordulnak. A munka a 16–17. századi bencés aszketika világi hívők felé forduló ágának kései visszhangjaként értékelhető.

A harmadik csoportba három olyan munkát soroltunk, amelyek 1734-ben bölcsészdoktori viták alapjaként láttak napvilágot, és amelyeknél belső érvek alapján feltételezhető, hogy a prézesként szereplő Koptikot illeti a szerzőség. Az első, mindössze 42 lapos kiadvány sajátos gondolatra épül: a növényekben rejlő gyógyító erőről vallott különféle nézeteket párhuzamba állítja a szavak művészetének, azaz a retorikának feltételezett gyógyító hatásával.²⁰ A második, két részre osztott és két terjedelmes kötetben publikált mű az arisztotelészi logika, illetőleg fizika tankönyvszerű tárgyalása skolasztikus módszerrel, naptári szerkezettel.²¹ Az első kötet 46, a második 64, egy-egy napra szánt részre tagolódik. Az első kötet anyagát december hónap 25. és január 21. napjára, a másodikét február 24. és március 24. valamint április 16. napjára szánta, a hónapok többi napját pihenésre vagy ismétlésre ajánlotta. Minden naphoz egy-egy bencés szentet rendelt, s a szentek életéből vett példákkal, intelmekkel ösztönözte a tanulásra, az erények gyakorlására és a hibák elkerülésére. Az egy napra szánt anyag tárgyalása a tétel kifejtése után vita formájában, az érvek és ellenérvek ismételt szembeállításával történik.

Ezt a módszert folytatja a harmadik bölcséleti munka, amely az arisztotelészi speciális fizikát dolgozza fel.²² A bölcséleti anyag tárgyalását itt nem a bencés szentekkel, hanem egyik pártfogójának, a Firmian családból származó salzburgi érseknek és családjának a dicsőítésével kapcsolja össze. Az egyes részek mögött a Firmian család neves tagjainak életrajza olvasható; az életrajzokat dicsőítő versek és genealógiák egészítik ki.

A negyedik és utolsó csoportba a zárandokhelyekkel kapcsolatos különféle nyomtatványok és kéziratok tartoznak. Ez a csoport a legterjedelmesebb, mivel ez a téma Koptik egész pályáját végigkíséri. Időrendben haladva az első a Mariazell történetét feldolgozó monumentális kézirat. A hét ívrétű kötetet mariazeelli tartózkodása alatt, 1727–1732 között írta latin nyelven. A prózai szöveget számos rajz és beragasztott metszet illusztrálja. A mű a zárandokhely történetével kapcsolatos, körülbelül száz éve folyamatosan készült kéziratok és nyomtatott munkák sorába illeszkedik, s mintegy azok meghatározott szempontok szerinti reprezentatív összegzését adja. Koptik mindezeket forrásként használja és az adatokat egységes rendbe illeszti. A háttérben az a jellegzetesen 17. századi ellenreformációs gondolat áll, melynek értelmében a megújuló Mária-tisztelet keretében a katolikus, illetőleg rekatolizált területeket topografikus értelemben is Mária országává alakulnak. Az első két kötet Mariazell és a vonzáskörébe tartozó terület történetét beszéli el. A harmadik kötet az egyházi rend, a negyedik a világi uralkodók és előkelők, az ötödik az osztrák uralkodóház tagjainak Mariazellhez fűződő kapcsolatát mutatja be.²³ A hatodik kötet a zárandokhelyen feljegyzett csodákat dolgozza fel, a kötet második részében az ezekben szereplő nemesi családok

20 *Natura in Herbis, Ars in Verbis ...* Salisburgi 1734. (Perdoctus Cajetanus Wilhelmseder).

21 *Annus philosophicus scholastico-bellicus. Pars I–II.* Salisburgi 1734. (Candidatus pars I.: Tobias Hoffbauer, pars II.: Paulus Walsler).

22 *Mundus firmianus, seu physica particularis.* Salisburgi 1734. (Candidatus: Franz Anton Enzenberg)

23 *Regio Mariana I–V.* SL No. 1487. III A/b 8–12.

címerrajzai találhatók.²⁴ Az utolsó kötet a jeles családok által felajánlott fogadalmi adományokat és hadi eszközöket sorolja fel és értelmezi a családok nevének betűrendjében. A szöveget a családi címerek rajzai díszítik.²⁵

A következő mű a mirákulumos könyvek műfajának tipikus képviselője: egy stájerországi zárandokhely, Spital am Semmering történetét és csodáit tartalmazza.²⁶ Valószínűleg 1732–1733 körül, neubergi tartózkodása alatt, a hely kegyura, a neubergi ciszterci apát ösztönzésére írta, s az apát és a rend teológiai cenzora engedélyével jelent meg 1735-ben. Reklámcímét (Fons signatus) a Bernadus a S. Theresia Ágoston-rendi szerzetes által a Bécs melletti Mariabrunn kegyhelyről 1698-ban kiadott mirákulumos könyv azonos címéből kölcsönözhetette.²⁷ A könyv első része 12 fejezetben a kegyhely keletkezését, történetét és kiváltságait, a második 52 fejezetben a szobornál 1624–1730 között feljegyzett csodákat beszéli el.

Csupán témáját tekintve rokon ezzel a kiadványtípussal a csoport első, közvetlenül is magyar vonatkozású műve, a máriavölgyi zárandokhely történetét megverselő epikus költemény, amely a latin verses epikának a 18. század első felében megfigyelhető kibontakozásába illeszkedik.²⁸

Koptikot gróf Esterházy Imre pálos prior 1743-ban hívta meg a Habsburg uralkodói reprezentációban egy időben jelentős szerepet játszó Máriavölgybe. Ellátta a hely történetére vonatkozó forrásokkal és a mű megírására ösztönözte. A könyv a következő évben Hauszer Lőrinc soproni plébános költségén jelent meg, püspöki beiktatása alkalmából Zichy Ferenc győri püspöknek ajánlva. Címét Koptik a zárandokhely német nevéből (Maria Thal) alkotta. Szerkezete távolról emlékeztet a Mariazellről szóló kézirat egy részének beosztására: az első könyv húsz énekben a kegyhely történetét beszéli el, a második könyv tizenhat éneke az előkelő máriavölgyi zárandokokot, köztük a császári család tagjait dicsőíti. A költemény összterjedelme mintegy kétezer, heroikus metrumú hexameter.

Mint Szörényi László megállapította, a mű a Regnum Marianum gondolat jegyében „egy Mária-kegyhely történetének felhasználásával az egész magyar történelem tengelyébe helyezte Mária oltalmazó szerepét”. Hiteles történeti és földrajzi adatok, locus amoenus-toposzok, legendai, mitológiai és emblematiszta elemek sajátos keveréke alkotja. A Habsburg-ház uralkodóit kora gyakorlatának megfelelően magyar nemzeti színben tünteti fel. A cselekményt a pogányság–kereszténység, illetőleg a remeteli szegénység–barokk hierarchikus pompa kettős ellentéte mozgatja. Fő újítása Szörényi László szerint, hogy „a panegyricus eposz claudianusi mintát követő változatába dolgozza be a költő az ovidiusi »Naptár« nemzetiesített változatát, miközben még a vergiliusi modell néhány döntő vonását is alkalmazza”. Másik jelentősége, hogy „ha szigorúan e búcsúsokra, a keresztény népre korlátozott formában is, de először kerül be a »nép« olyan epikus kompozícióba, amely az egész magyar történelmet tárgyalja”.²⁹

24 Regio Mariana VI. SL No. 1486. III A/b 13.

25 Enumeratio illustrum familiarum iuxta seriem alphabeticam ... (Regio Mariana VII.) Österreische Nationalbibliothek, Wien (a továbbiakban: ÖNB) 8328 (Nov. 573) ch. XVIII. 127. 8.

26 Fons signatus, seu historia Divae Hospitalensis in Styria. Salisburgi 1735.

27 *Bernardus a S. Theresia: Fons signatus, das ist ein gezeichnet Brun. Wien, 1698.* (Újabb kiadás: Prag, é. n.)

28 Thalleidos Liber I–II. Sopronii 1745.

29 Szörényi L.: i. m. 448.; Vö. *Uő.*: A jezsuiták és a honfoglalási epika fordulata. In: Irodalom és felvilágosodás. Szerk.: Szauder József, Tarnai Andor. Bp. 1974. 567–645.

A zarándokhelyekkel kapcsolatos munkák között külön csoportot alkotnak a Koptik által kezdeményezett dömölkí kegyhelyre vonatkozó nyomtatványok és kéziratok. A nyomtatványok név nélkül jelentek meg, de nagy valószínűséggel Koptiknak tulajdoníthatók, illetőleg az ő ösztönzésére készültek. Többségük kisterjedelmű kiadvány: latin, német és magyar nyelvű hírlevél, ponyvafüzet, gyónócédula és ún. búcsús kép a dömölkí szobor ábrázolásával.³⁰ Ezeken kívül egy német nyelvű mirákulumos könyv tartozik ide.³¹ Elsősorban a hely ismertté tételét és a kultusz növelését szolgálták, s az 1745. évi püspöki vizsgálatok és az 1748. évi áthelyezés körüli időben jelentek meg. A történeti hitelesség igényével fellépő hírlevelek és a mirákulumos könyv középpontjában a hely eredetének, az egyházi vizsgálatoknak, a csodáknak és tanúsítványoknak, valamint az átvitelnek és az áhítat nagyságának a leírása áll. A mirákulumos könyvet a győri püspök engedélyével adták ki. Ebben a mirákulumok tanúsítványaihoz, amelyek a hitelesítő hivatkozások szerepét töltik be, ún. reflexiók, lelki elmélkedések kapcsolódnak. A magyar nyelvű hírlevél pontosan tájékoztat a hely megközelítési lehetőségeiről, az út mentén található vendégfogadókról és a zarándokok helyszíni ellátásáról is.³² Mindezek a nyomtatványok a főpát engedélye nélkül jelentek meg, s jelentősen hozzájárultak ahhoz, hogy Koptik és a főpát viszonya nyílt összetűzéssé változott.

A kéziratok egyik részét a mirákulum-feljegyzések gyűjteményei alkotják, többféle formában, nyelven és változatban,³³ ezekhez egy disztichonokban írt latin költemény kapcsolható a kegyszoborról.³⁴ A vizsgálat szempontjából kiemelkedő jelentőségű az az 1752-ben Göttweigben keletkezett terjedelmes kézirat, amelyet Koptik önmaga, a dömölkí csodák és kiadványok védelmében készített.³⁵ Ez az utolsó nagyobb, összefüggő műve, melynek egy példányát Pannonhalmára is megküldte, s amivel külön foglalkozunk. Csupán közvetve kapcsolódik a dömölkí zarándokhelyhez Koptik részben feldolgozatlan göttweigi kéziratanyagát, melyben az előző mű részletei, jegyzetei, fogalmazványai, szövegváltozatai, egy, a dö-

30 Synopsis historica de situ, ortu, progressu s. cellae in ... campo Dömölkiensi ... H. és é. n. FL Actorum abbatiae Dömölkiensis, fasc. 2. nr. 1.; Historische Nachricht von dem Ursprung, Merkwürdigkeiten, Wunder und Gnaden des alten und neuen Gnaden-Orths zu Dömelkh. H. és é. n.; Hochfeyerliche Übersetzung des Wunderthätigen Mutter Gottes von Dömelkh ... Raab, 1748.; Hochfeyerliche Übersetzung des Gnaden- und Wunder-reichen Bilds Mariae von Dömelkh ... Wien, 1748.; *Szilárdfy Zoltán–Tüskés Gábor–Knapp Éva*: Barokk kori kisgrafikai ábrázolások magyarországi búcsújáróhelyekről. Bp. 1987. 91–94. nr. 61–76.

31 Compendium historicum von dem Ursprung und Merckwürdigkeiten des Gnaden- und Wunderreichen Orths Neu Maria-Zell Bey Dömelck... Ödenburg, 1749.

32 Rövid historiában foglalt fel-jedzés az 6 és új Dömölkihi csudálatos helynek eredetiről, emlékezetes jeleiről, csudáiról és malasztirúl ... H. és é. n. FL Actorum abbatiae Dömölkiensis, fasc. 2. nr. 3.

33 Miracula et gratiae. N. Z. 1747. Describantur ut sunt. FL Actorum abbatiae Dömölkiensis, fasc. 2. nr. 11.; Libellus ... continuatarum gratiarum ab annis ... (14. 9. 1750. – 29. 5. 1773.) FL Actorum abbatiae Dömölkiensis, Naplók 1a/5. 20 füzet; Liber gratiarum purificatarum, et in compendium redactarum, ab anno 1750. ad annum usque 1755 inclusive. Exceptis omissis. FL Actorum abbatiae Dömölkiensis, fasciculi antiquiores, fasc. 2. nr. 10.; Dömölki csodák. (18. sz. közepe.) FL Actorum abbatiae Dömölkiensis, fasc. 2. nr. 6.; Variæ gratiae seu species miraculorum Divae Dömölkiensis (1754). BG Beilage zur Cod. 917 rot.

34 Allusiones ad falconem regium ante s. aedes Thaumaturgae Dömölkiensis procumbentem ex ea, quae ipso sunt observata. FL Dömölck, fasc. 2. nr. 7.

35 Crises malevolorum super miraculis, libellis et gestis Dömölkiensibus solidis rationibus refutatae... FL Dömölck 63. fasc. 5. nr. 9.; A mű további példánya: BG Cod. 917 rot.

mölki apátság jogi helyzetéről szóló munka, a vita iratanyaga és a személyes iratok, levelek mellett alkalmi köszöntőversek, máriás, bibliai és más témájú költemények találhatók.³⁶

Koptik és Sajghó: a csodahit és az egyházi felvilágosodás konfliktusa

A Koptikkal és a dömölki eseményekkel kapcsolatos vádak 1745 október–novemberében Dombi Mihály győri kanonok 12 pontban foglalta össze — nem egészen elfogulatlanul.³⁷ Ezzel egy időben Sajghó leveleiben és más irataiban találunk rájuk utalást, s ő tettekben is kifejezésre juttatta véleményét: megtagadta Koptik különböző kéréseit, mellőzte a dömölki ünnepeket, akadályozta a zarándoklatokat, széttépett dömölki szentképeket. A Pannonthalmán kiújult vizsályt Koptiknak, illetve az általa neki küldött dömölki homoknak tulajdonította.³⁸ 1746. január 9-én kelt levelében Koptik Sajghó előtt a vádakkal szembeni ártatlanságát bizonygatta, de részletesen csak több év múlva, terjedelmes apologetikus kéziratában válaszolt, melyben a vádak újabbakkal kiegészítve rendszerbe foglalta és pontról pontra cáfolta.³⁹ A kézirat egyrészt rávilágít az apát és a főapát konfliktusának részleteire, másrészt az ellene felhozott vádak, a válaszok és bizonyítások tükrében megragadhatóvá teszi a csodákkal, mágiával, ördöggel kapcsolatos hagyományos és felvilágosult elképzelések összeütközését.

A munka három részre, azon belül változó számú ún. „crises”-re tagolódik, a végén összegzés és tárgymutató található. Koptik egymás után sorra veszi az ellene felhozott vádakot és igyekszik válaszolni rájuk. Az első rész a dömölki csodák lehetőségét tárgyalja, a második a mirákulumos könyvvel kapcsolatos, a harmadik a dömölki csodákat mágia, varázslat eredményének nevező vádakra válaszol. A „crises”-ek szerkezete mindenütt azonos: a vád megnevezése után a cáfolat, majd a bizonyítás következik. A szokásos tekintélyi hivatkozások köre széles: a Biblia és az egyházatyák mellett egyaránt hivatkozik például Arisztotelész, Aquinói Tamás, Clairvaux-i Bernát, Caesarius von Heisterbach, Laurentius Surius, Dionysius Carthusiensis, Sienai Bernát, Cornelius a Lapide, Jacques de Vitry, Justus Lipsius, Wilhelm Gumpenberg, Michael Pexenfelder és Calmet műveire, Samuel Clarke és Jacobus Serces (?) protestáns teológusokra, a bollandisták szentéletrajzaira és ferences évkönyvekre. A művet Koptik a dömölki Máriának és a győri püspöknek ajánlja. Az ajánlásban segítséget kér, hogy ügyében számára kedvező döntés születessék.

Az első rész vádpontjai a következők: 1. a főapát szerint ma a világon nem lehetségesek csodák, 2. érthetetlen, hogy miért éppen Dömölkön lennének ilyenek, 3. a dömölki mirákulumok mágia következményei, mert Koptik ún. „hominibus superstitionibus” tartott kapcsolatot, 4. a főapáthoz eljutottak bizonyos, Koptik ellen szóló hírhedt könyvecskék a mágiával kapcsolatban, 5. Koptik sok

36 *Controversiae inter Archiabbatem S. Martini in Hungaria et Oddonem Abbatem Demölkiensem.* BG o. Sign. (alte Sig.: III/9. olim. Cod.); *Miscellanea aus dem Nachlass des Odo Koptik Abtes von Dömölk in Ungarn.* BG Cod. 24 rot und Cod. 918.

37 *Pacher D.*: i. m. 527–530.; Vö. *Dombi Mihály: Vízből és vérből készítettett üdvösséges fürdők. Az az penitencia-tartó bűnös léleknek töredelmes szívből származott könyhullatási... Győr, 1742.*

38 *Pacher D.*: i. m. 213. 2. jegyzet, 230–231. 1. és 4. jegyzet.

39 I. m. 533–534.; Vö. 36. jegyzettel.

mindenbe belefogott, s a mágiára is hajlik, 6. a győri püspököt hamis csodákkal vették rá a jóváhagyásra, 7. lehetetlen, hogy bármely szent szobor élőként viselkedjen.

A második rész vádpontjai szerint Koptik Dömölkről kiadott könyvében 1. hamis és kitalált csodákat írt le, 2. ez a mű hemzseg a látomások megfoghatatlan, hihetetlen és nevetséges jeleitől és más hasonló dolgoktól, 3. ezeket nem hagyták jóvá, a győri püspök elhamarkodottnak vallotta magát a jóváhagyásban, ezért a csodák hamisak, sőt mágikusak, 5. a könyvet a főpát nem engedélyezte, 6. Koptik mértéktelen volt a csodák kijelentésében.

A harmadik rész részben már ismert vádak ismételt: 1. Koptik mágusokkal volt kapcsolatban, 2. előre megjövendölte a dömölki csodákat, 3. elhagyta St. Lambrechtet és riválist támasztott Mariazellnek, 4. az ördög össze tudja keverni a saját „erényeit”, a csodákat és az isteni erényeket a képekben (szobrokban), tehát a dömölki szoborban is cselekedhet az apáttal kötött paktum révén, 5. a dömölki szobrot az ördög megfertőzte, ezért az apáttal együtt el kellene égetni, 6. a szobor arcának elváltozása, mozgása igézet révén történt, 7. Koptik éjnek idején hatvan látomással a főpáthoz ment, 8. Koptik mágus, mert a homokból bűbájosságot csinált, 9. sáskákat küldött Szentmártonba a főpát ellen, 10. félelmetes időt csinált Kisbarátban, az egész falut megrontotta és a főpát ellen lázította.

Mindezek a vádak a racinális, irracionális és a néphitből származó elemek sajátos keveredését mutatják. Közös vonásuk Koptik dömölki szervező tevékenységének és a nyomában kialakult jelenségeknek a kritikája. A cáfolatok és bizonyítások közül különösen figyelemreméltóak a mágia, az ördöggel kötött szövetség és a rontás, igézés vádjára adott válaszok. Ezekből kitűnik, hogy a mágia vádjának volt némi valóságos alapja: Koptik először aranyat vélt felfedezni a dömölki homokban, s a győri püspök káplánja, majd két salzburgi asszony a helyszínen aranyelválasztással próbálkozott. 1746-ban Bécsben egy magát Conrad bárónak nevező aranysinálóval került kapcsolatba. Amikor a csalót elfogták és elítélték, Koptik is gyanúba került. Ezenkívül kapcsolata volt egy trinitárius szerzetessel, aki ugyancsak foglalkozott mágiával. Védekezésül elmondja: a mágia vádját a főpáton kívül a jezsuiták is terjesztették róla, mivel a salzburgi jezsuitákra rosszat mondott.

Az ördöggel kötött paktum vádjá ellen Koptik különféle teológiai fejtegetésekkel védekezik. Az ördög létezését elismeri, de az nem tud csodát tenni; a csodákat Isten művének tartja. Az oltáriszentséget, az ereklyéket, a szentelményeket és az imádságot az ördög nem tudja elviselni, s az előbbieket Dömölkön mind megvoltak. A megtérések és a bűnbánó emberek is őt igazolják. A rontás, varázslás vádjának alapja szerinte az volt, hogy a sáskajárás idején az oltáriszentséget vitte, a rossz idő alatt pedig, másokkal együtt, a templom közepén imádkozott, processziót tartott és ördögűzést végzett. A dömölki csodás események lehetőségét a tekintélyi érvek mellett az Esterházy Pál által említett csodatévő dömölki szobor egykori meglétével, az egyházzal elismert európai és magyarországi zarándokhelyek, továbbá más párhuzamos jelenségek felsorolásával igyekeznek igazolni. Hitelességüket a zarándokok (köztük több egyházi és más tekintélyes személy) tanúbizonyságaival, a püspöki vizsgálatok jegyzőkönyveivel és oklevelekkel támasztja alá. Hivatkozik a tridenti zsinat, VIII. Orbán és XIV. Benedek pápa vonatkozó dekrétumaira, valamint arra, hogy a máriavölgyi kegy-

helyről kiadott könyve ellen a főapátnak nem volt kifogása, jöllehet azt sem engedélyeztette vele. Ahogy a többi magyarországi és külföldi mariazelli másolat, úgy a dömölki sem „riválisa” Mariazellnek, mert akik ide járnak, elmennek Mariazellbe is — állítja Koptik.

Ennyiből is kitűnik, hogy Koptik az akkor érvényes egyházi tanítást képviselte, annak alapján következetesen érvelt. A vádak valóságos alapjaként szereplő tények ugyanis az ő idejében általánosan elfogadott gyakorlatot jelentettek. Az okkult jelenségek (aranycsinálás) iránti érdeklődése sem számított különlegességnek, folyamatos pénzhiánya kellő okot adott rá. Kudarcának oka egyrészt az volt, hogy nem ismerte fel a vallásgyakorlat, ezen belül a zarándoklatok megítélésének gyökeres megváltozását a felső egyházi és világi rétegekben, s hogy a saját társadalmi közegében egyre archaikusabbnak számító nézeteket fanatikusan képviselte. Másrészt konfliktusba keveredett maga választotta egyházi fölöttesével, aki már az új, felvilágosult felfogás híve volt, s akinek álláspontját anyagi és presztízs-motivációk is befolyásolták. Ehhez járult, hogy a két szembenálló fél negatív személyes tulajdonságai nem fértek meg egymással. Koptik természetének alapvonásai az erős küldetéstudat, a hiszékenység, a csekély helyzetfelismerési képesség, a körültekintés hiánya voltak, míg Sajghót elsősorban a kompromisszumkészség és a könnyedség hiánya, továbbá energikus határozottság jellemezték. S bár Koptik eltávolítása Dömölkről Sajghó és az általa képviselt eszmék győzelmét jelentette, Koptik kezdeményezése végül is megvalósult és messze túlélte őt. A dömölki templom és kolostor felépült, fontos településképző tényezővé vált. A zarándoklatok csökkenő intenzitással ugyan, de tovább folytatódtak, s Dömölk ma is Nyugat-Magyarország jelentős zarándokhelyei közé számít.

Vallásosság- és eszmetörténeti háttér

A missziós küldetéssel Magyarországra jött Sank Lambrecht-i szerzetes élete és tevékenysége lehetőséget nyújtott egy kezdeményező személyiség vallásosságra gyakorolt hatásának, közvetítő, szervező szerepének és az általa képviselt eszmék felvilágosult kritikájának, az egyházi felvilágosodás korai szakaszának közvetlen megragadására. Sajátosnak kell mondanunk, hogy a konzervatív eszmék e megkésett képviselője Nyugat felől érkezett Magyarországra. Idejövetelének fő okát abban kereshetjük, hogy személyes tulajdonságai, térítő szándéka és küldetéstudata túlnőttek a bencés rend Ausztriában elfogadott keretein, távozását — más „renitens” rendtársai „száműzetéséhez” hasonlóan — korábbi környezetét is előmozdította, s hogy elképzeléseit az ausztriainál kevésbé ellenőrzöttnek feltételezett magyarországi területeken látta megvalósíthatónak. Sorsa példázza a késő barokk fanatikusainak életvitelét, eszményeinek kivirágzását és rombadőlését, továbbá azt a folyamatot, melynek során, míg a régi világkép konzerválásán dolgozott, több vonatkozásban maga is hozzájárult az új eszmék elterjedéséhez. Irodalmi és egyházszerző munkásságának vizsgálata hozzájárult a saját korában egyre inkább a superstitio, mágisa, babona fogalomkörébe sorolt jelenségek közvetítési folyamatainak és e jelenségek folyamatosan változó egyházi megítélése egy szakaszának árnyaltabb megismeréséhez.

Koptik helyzetét az előtte addig ismeretlen, új kulturális környezetben egyrészt az nehezítette, hogy míg Ausztriában a bencés rend a 17–18. században a

zarándoklatok egyik legfőbb pártfogója volt,⁴⁰ Magyarországon ilyen szerepet ekkor nem vállalt magára. Másrészt éppen akkor jött Magyarországra, amikor a barokk vallásosság történetében, Európa más területeihez hasonlóan, Magyarországon is jelentős változások mentek végbe, s amikor az egyházi vezetők körében a felvilágosodás első jelei mutatkoztak. Átalakulóban volt a vallásosság társadalmi szerkezete: az 1730-as, 1740-es évektől kezdve észlelhető volt a felső egyházi és világi rétegek felfogás- és magatartásbeli eltávolodása az alsó rétegektől, miközben azok vallási szükségletei alapvetően még nem változtak.⁴¹ Ezzel a visszavonulással párhuzamosan erősödött az alsó rétegek kultúrájának megújítási kísérlete a társadalmi elit részéről, s terjedt az ún. népi vallásosság formáinak ambivalens megítélése.⁴² A két főpap konfliktusa, a kortárs Padányi Bíró Márton veszprémi püspök sorsához hasonlóan, paradigmaticus értékű: míg Koptik a túlnyomórészt középkori és későközépkori alapokon nyugvó barokk vallásosság heves védelmezőjeként lépett fel, Sajghó kritikája már egy felvilágosult egyházi szellemiséget tükrözött. Győzelme néhány évvel megelőzi a babona, mágia, varázslás ellen hozott megszorító állami intézkedéseket,⁴³ s előre jelzi a klasszikus barokk vallásosság formáinak széthullását és a felvilágosult eszmék terjedését.

40 *Edmund Friess–Gustav Gugitz*: Die Wallfahrt nach Adlwang im Lichte der Mirakelbücher (1620–1746). Wien, 1951. 8.; Vö. *Edgar Krausen*: Die Pflege religiös-volksfrommen Brauchtums bei Benediktinern und Zisterziensern in Süddeutschland und Österreich. Studien und Mitteilungen zur Geschichte des Benediktinerordens 83 (1972) 274.

41 *Gábor Tüskés–Éva Knapp*: Mirakelliteratur als sozialgeschichtliche Quelle: barockzeitliches Wallfahrtswesen in Ungarn. Schweizerisches Archiv für Volkskunde 84 (1988) 79–103.; Vö. *Walter Hartinger*: Kirchliche Frühaufklärung in Ostbayern. Massnahmen gegen Wallfahrten und geistliche Spiele in den Bistümern Passau und Regensburg am Beginn des 18. Jahrhunderts. Ostbairische Grenzmarken 27 (1985) 142–157. — *Walter Hartinger*: „... nichts anders als eine zertrunkene Bierandacht...“ Das Verbot der geistlichen Schauspiele im Bistum Passau. In: *Volkskultur — Geschichte — Region. Festschrift für Wolfgang Brückner zum 60. Geburtstag*. Hg. Dieter Harmening, Erich Wimmer. Würzburg, 1990. 395–419.

42 *Klaus Guth*: Liturgie, Volksfrömmigkeit und kirchliche Reform im Zeitalter der Aufklärung (Ein Beitrag zur kirchlichen Aufklärung in den alten Bistümern Bamberg und Würzburg). Würzburger Diözesan-Geschichtsblätter 41 (1979) 183–201.; *Bernard Plongeron*: Recherches sur l'„Aufklärung“ catholique en Europe Occidentale (1770–1830). *Revue d'histoire moderne et contemporaine* 16 (1969) 555–605.

43 *Klaniczay Gábor*: Gerard van Swieten és a babonák elleni harc kezdetei a Habsburg monarchiában. In: *A felvilágosodás jegyében. Tanulmányok H. Balázs Éva 70. születésnapjára*. Szerk. Klaniczay Gábor, Poór János, Ring Éva. Bp. 1985. 35–36.

GÁBOR TÜSKÉS-ÉVA KNAPP
BETWEEN BAROQUE AND ENLIGHTENMENT ODO KOPTIK (1692–1755)

The subject-matter of this essay is the life, the literary and the church organisatory activity of Odo Koptik, Abbot of Dömölk who came to Hungary in 1739 from St. Lambrecht. Koptik's example shows that in the upper ecclesiastical leadership the ideas of Enlightenment appeared at different times, in different forms and elicited various responses, giving rise to conflicts between church leaders representing the conservative and the new ideas, between people with different personal traits and culture.

A characteristic feature of Koptik's literary activities is the vast quantity of his writings, the use of traditional Baroque genres, as well as his mixing of different genres in order to fulfil literary, scientific and practical aims. He wrote e.g. the history of the St. Lambrecht Abbey, of the Schwarzenberg family, of the places of pilgrimage Mariazell, Spital, Máriavölgy and Dömölk, he published and wrote philosophical, ethnical and meditative works, too. In connection with Dömölk (which he himself transformed into a place of pilgrimage), and with the miraculous events that took place there, Koptik got into serious conflicts with his church superior, the arch-abbot of Pannonhalma, in the course of which he was accused among others of magic, black art, association with the devil and alchemy. Since he fanatically professed ideas regarded in his milieu as increasingly archaic, in 1750 the queen ordered him to leave the country.

The main reason for Koptik's failure was the changed relationship of the different social layers to religiosity: in Hungary, already in the years 1730–1740 a divergence in thinking and behaviour began to separate the upper ecclesiastical and secular strata from the lower ones — in line with the élite trying to reform the culture of the lower classes. Koptik defended Baroque religiosity based on medieval and late-medieval ideals while the objections raised against him reflected the enlightened ecclesiastical mentality. His defeat came about shortly before the measures taken by the state against superstition, magic and black art, foretelling the disintegration of the different forms of classical Baroque religiosity.